

„KLÉROFAŠIZMUS“? KATOLICIZMUS A RADIKÁLNA PRAVICA V STREDOEURÓPSKOM KONTEXTE (1918 – 1945)

MILOSLAV SZABÓ

Pamiatke Ješajahu Andreja Jelíneka (1933 – 2016)

SZABÓ, Miloslav. “Clerical Fascism”? Catholicism and the Far-Right in Central European Context (1918–1945). *Historický časopis*, 2017, 65, 4, pp. 675-687, Bratislava.

The study deals with the somewhat controversial issue of the so-called “clerical fascism”. For this purpose, it summarizes the recent historiographical debates on totalitarianism, in particular on “political religions” or rather politicization of religions in the 20th century. The special emphasis is laid on individual clerics who sympathized and collaborated with fascist regimes in Nazi Germany and the Slovak state, respectively. In applying Roger Griffin’s and Thomas Forstner’s typology, two types of attitudes to fascism and National Socialism are discussed: loyalty and active collaboration.

Key words: Politics. Religion. Catholicism. Fascism. National Socialism. Clergy.

1. Totalitarizmus a politické náboženstvá

Záujem historiografie o fenomény na pomedzí politiky a náboženstva vzrástol najmä v 90. rokoch minulého storočia. V tomto období došlo k oživeniu teórií totalitarizmu, čo bolo nepriamou reakciou na rozpad Sovietskeho zväzu a východného bloku. Popri „klasických“ teóriách Carla J. Friedricha/Zbygniewa Brzezinského či Hannah Arendtovej sa postupne do popredia dostávali prístupy kombinujúce totalitarizmus s teóriami tzv. politických náboženstiev. Podľa nich taliansky fašizmus, nacizmus a stalinizmus vykazovali isté, údajne náboženské kvality ako „zbožštenie“ štátu, resp. politických vodcov a entít ako národ, „rasa“ či trieda. Politické náboženstvá podľa hlásateľov tohto prístupu neboli identické s etablovanými kresťanskými cirkvami, hoci vplyv kresťanstva sa vo všeobecnosti nespochybňoval. V nemeckom prostredí sa odvolávali na jedného z priekopníkov tohto prístupu, ktorým bol pôvodne v Rakúsku, neskôr v USA pôsobiaci politológ Eric(h) Voegelin. Ten už v roku 1938 publikoval štúdiu s názvom *Politische Religionen* (Politické náboženstvá). Podstatu týchto javov Voegelin identifikoval v procese „imantizácie“, zosvetštenia nadzmyslovej transcencie. Svetské javy ako štát, vodca, národ, rasa a trieda sa v tomto procese menia na tzv. *realissimum*, teda domnelú najvyššiu skutočnosť, ktorá sa stáva predmetom náboženskej úcty.¹ Voegelin neskôr rezignoval na používanie pojmu politické náboženstvo a proces „imantizácie“ stotožnil s gnos-

1 VOEGELIN, Eric. *Politická náboženstvá*. Praha : OYKOMENE, 2015, 88 s. ISBN 978-80-7298-216-5.

ticizmom, teda náukou hlásanou pôvodne ranokresťanskými a stredovekými heretikmi, démonizujúcimi materiálny svet a túžiacimi po splynutí s čistým duchovnom. Voegelin v gnostickom dualizme rozpoznal základný princíp univerzálnej historickej „vzbury proti transcendentii“ a sakralizácie sveta vrcholiacej v totalitarizme 20. storočia.²

Podobnými diagnózami sa vyznačujú súčasné teórie politických náboženstiev, ktorých predstaviteľom je predovšetkým taliansky historik Emilio Gentile. Podľa neho politické náboženstvá fašizmu, nacizmu a stalinizmu predstavujú totalitnú deviáciu univerzálnej tendencie náboženského legitimizovania politiky stelesnenej predovšetkým vo fenoméne tzv. občianskeho náboženstva (*civil religion*) v USA. Táto totalitná deviácia sa začala hlásiť o slovo v dôsledku krízy liberalizmu v Európe na konci 19. storočia a vyvrcholila po prvej svetovej vojne jednak politizáciou tradičných náboženstiev a jednak sakralizáciou politiky v podaní totalitných hnutí a režimov v Taliansku, Nemecku a Sovietskom zväze.³ Celý tento proces sa podujal zrekonštruovať britský historik Michael Burleigh, ktorý sa pokúsil vo svojich syntetických prácach zrekonštruovať historický oblúk od osvietenského „náboženstva rozumu“ až po súčasný džihád, pričom sa neobmedzoval iba na explicitnú sakralizáciu politiky, ale zohľadnil aj reakcie etablovaných cirkví. Nedostatkom tohto prístupu je autorova zjavná snaha vysvetľovať vzostup a úspech politických náboženstiev ako akési uzurpovanie posvätného na úkor tradičného náboženstva.⁴

Teórie politických náboženstiev sa napriek tomu nestali súčasťou asi najambicióznejšieho pokusu o rekonceptualizovanie totalitarizmu, ktorého výsledkom je kolektívna monografia *Za obzor totalitarizmu*.⁵ So zásadnou kritikou, a zároveň návrhom na prehĺbenie koncepcie politických náboženstiev pritom vystúpil už predtým americký historik David D. Roberts.⁶ Ten kritizuje na tejto koncepcii predovšetkým jej homogenizujúcu tendenciu, ktorá vtisnáva empirickú historickú skutočnosť do vopred stanoveného interpretáčného rámca. V nemeckom prostredí ide o ambivalentný vzťah ku kresťanstvu, ktorý totalitarizmus redukuje na uzurpátora, prinajlepšom epigóna kresťanskej sémantiky – dobrým príkladom je aplikácia motívu apokalypsy ako analytickej kategórie nacistickej ideológie a politiky v podaní Voegelinovho žiaka Klausa Vondunga.⁷ Roberts však nesúhlasí ani s „funkcionalistickými“ prístupmi Emilia Gentileho či Rogera Griffina, ktorí podľa neho politické náboženstvá nesprávne interpretujú ako (akokoľvek deformovaný) výraz kvázi existenciálnej ľudskej potreby sakralizovať politiku. Roberts

2 VOEGELIN, Eric. *Nová veda o politice*. Brno : CDK, 2000, 170 s. ISBN 80-85959-67-4.

3 GENTILE, Emilio. *Politická náboženstvá. Mezi demokracií a totalitou*. Brno : CDK, 2008, 224 s. ISBN 978-80-7325-153-6.

4 BURLEIGH, Michael. *Pozemské mocnosti. Politická náboženstvá od Velké francouzské revoluce do I. světové války*. Praha : Leda, 2016, 516 s. ISBN 978-80-7335-415-2.

5 GEYER, Michael – FITZPATRICK, Sheila (eds). *Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu*. Praha : Academia, 2012, 686 s. ISBN 978-80-200-2035-2.

6 ROBERTS, David D. „Political Religion“ and the Totalitarian Departures of Inter-war Europe: On the Uses and Disadvantages of an Analytical Category. In *Contemporary European History*, 2009, roč. 18, č. 4, s. 381-414. ISSN 0960-7773.

7 VONDUNG, Klaus. *Die Apokalypse in Deutschland*. München : DTV, 1988, 524 s. ISBN 9783423044882 (anglický preklad: *The Apocalypse in Germany*. Columbia : University of Missouri Press, 2000).

naopak žiada zohľadniť historické nóvum totalitarizmu tým, že sa pokúsime vytvoriť nové kategórie analýzy – a nebudeme len preberať slovník jeho súčasníkov, ktorí isté javy pomenúvali tak, ako boli zvyknutí, v prípade politických náboženstiev teda pomocou „dôverne známych“ kresťanských pojmov.⁸ Mýty „znovuzrodenia“ (Griffin) alebo „apokalypsy“ v zmysle súdneho dňa nevyjadrujú podstatu sekularizovaného historického posolania, ktoré si aktéri totalitarizmu osvojujú, aby vybojovali historický zápas vo svete zbavenom tradičných náboženských i svetonázorových istôt (liberalizmus, resp. marxizmus pred vnútornou krízou predznamenujúcou nástup fašizmu/nacizmu a leninizmu/stalinizmu).⁹

Analýzu politického náboženstva v zmysle, aký mu pripisuje David D. Roberts, predstavuje napr. štúdia nemeckého teológa Thomasa Schirrmachera *Hitlers Kriegsreligion* (Hitlerovo náboženstvo vojny). Podľa Schirrmachera Hitler veril v Boha, lenže tento Boh nebol zvestovateľom kresťanskej lásky, ale sociálno-darvinistického „boja o prežitie“. Kresťanstvo, ktorého jazyk a symboly preberal veľmi selektívne, identifikoval s „Árijcami“, ale nepovažoval ho údajne – na rozdiel od iných fanatických nacistov na čele s Heinrichom Himmlerom – za „židovský výplod“.¹⁰ Schirrmacher zdôrazňuje, že náboženská analýza Hitlerovho svetonázoru neznamená ignorovanie iných dôležitých aspektov nacistickej ideológie a praxe. Práve to však na koncepcii politických náboženstiev kritizuje Roger Eatwell.¹¹ Podľa neho táto koncepcia v podstate rozvíja kritiku masovej spoločnosti z 50. a 60. rokov 20. storočia, ktorá interpretovala sklony k fašizmu v kontexte straty „zmyslu“ (anómia) vykoreneného moderného človeka. Fašizmus a nacizmus s ich kultom vodcu a estetizáciou politiky však podľa Eatwella neprezentujú iba apelovanie na city, ale predstavujú do veľkej miery „racionálne“ pokusy nájsť akúsi „tretiu cestu“ medzi liberalizmom a socializmom. Fašizmus a nacizmus preto treba pokladať za ideológie, a to platí aj o ich expanzívnomi a rasizme, ktoré boli legitimované (pseudo) vedecky a nie prostredníctvom „afektívneho pseudonáboženského sentimentu“.¹²

2. Klerikálny fašizmus

Roger Eatwell kritizuje spolu s koncepciou politických náboženstiev aj iný, ešte problematickejší pojem, tzv. klerikálny fašizmus. Tento pojem vznikol v Taliansku a označoval sympatie časti katolíckeho kléru na čele s niektorými poslancami demokratickej Ľudovej strany voči vzťahujúcu sa, pôvodne antiklerikálnemu fašistickému hnutiu.¹³ Tieto sympatie boli motivované jednak ideologicky v zmysle korporativizmu ako alternatívy zároveň voči liberálnemu kapitalizmu a kolektivistickému socializmu

8 ROBERTS, ref. 6, s. 396-399.

9 Tamže, s. 399-405.

10 SCHIRRMACHER, Thomas. *Hitlers Kriegsreligion. Die Verankerung der Weltanschauung Hitlers in seiner religiösen Begrifflichkeit*. Bonn : Verlag für Wissenschaft und Kultur, 2007, 583 s. ISBN 3938116315.

11 EATWELL, Roger. Reflections on Fascism and Religion. In *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2003, roč. 4, č. 3, s. 145-166. ISSN 1469-0764.

12 Tamže, s. 147.

13 POLLARD, John F. Conservative Catholics and Italian Fascism: The Clero-fascists. In BLINKHORN, Martin (ed.). *Fascists and Conservatives: The Radical Right and the Establishment of Twentieth Century Europe*. London : Unwin Hyman, 1990, s. 31-49. ISBN 0049400878.

a jednak prostredníctvom spoločných „nepriateľov“: liberálneho štátu a internacionálnej ľavice. Toto zblížovanie vyvrcholilo uzavretím konkordátu a Lateránskymi zmluvami medzi fašistickým Talianskom a Vatikánom, trhliny dostalo v dôsledku sporov o organizovanie mládeže v Katolíckej akcii a zaťažkavacou skúškou prešlo v kontexte vojny v Etiópii a prijatia rasistických zákonov podľa vzoru nacistického Nemecka na konci 30. rokov. Napriek tomu veľká časť katolíckej hierarchie na čele s pápežom Píom XI. trvala na spojení s Mussolinim.¹⁴

Odlíšna situácia bola v Nemecku. Hitlerova NSDAP už vo svojom pôvodnom programe z roku 1920 zdôrazňovala, že stojí na stanovisku nekonfesionálneho „pozitívneho kresťanstva“. Po prevzatí moci v roku 1933 aj Hitlerova vláda uzavrela s Vatikánom konkordát a mocensky zjednotila protestantské cirkvi, v rámci ktorých sa presadili nacistom blízki tzv. nemeckí kresťania. V druhej polovici 30. rokov síce nacisti rozpúťali protikatolícku a čiastočne aj protiluteránsku kampaň, no po vypuknutí vojny viac-menej zachovávali *status quo*. Napriek tomu, že aj v Nemecku mali cirkvi a nacisti spoločných „nepriateľov“ na čele s komunistami a „Židmi“, Roger Eatwell odmieta používať termín klerikálny fašizmus, ktorý sa podľa neho možno hodí na označenie explicitne náboženských fašistických hnutí ako rumunská Železná garda, ale v Nemecku a v Taliansku máme podľa neho do činenia nanajvýš s „klerikálnymi sympatizantmi“ či „klerikálnymi oportunistami“.¹⁵

Pojem klerikálny fašizmus odmietli s podobným zdôvodnením ako Eatwell už Richard J. Wolff, resp. Jörg K. Hoensch v úvode ku kolektívnej monografii o katolicizme a fašizme v medzivojnovnej Európe z 80. rokov minulého storočia. Podľa nich nie je možné definovať klerikálno-fašistickú ideológiu ani jej nositeľov, keďže príbuzné ideológie ako „odmietanie triedneho boja, kritika kapitalizmu i socializmu, spoliehanie sa na korporatívne štruktúry, uznávanie katolíckej cirkvi ako najdôležitejšej opory národnej kultúry a identity a opozícia voči komunizmu“ nedokázali vyvážiť nesúlad so základnými premisami fašistického myslenia týkajúcimi sa rolí štátu a cirkvi a postavenia jednotlivca v spoločnosti či s rasistickými teóriami. Čím revolučnejší bol režim, tým menšiu mal podporu zo strany cirkvi.¹⁶

Oveľa širšiu debatu ako Eatwell v rovnakom čase rozprúdila kniha amerického historika Richarda Steigmanna-Galla *The Holy Reich* (Svätá ríša), v ktorej sa podujal na opačný podnik ako jeho predchodcovia: nezaoberala sa v nej primárne politickými náboženstvami ani klerikálnym fašizmom, ale „konceptiami kresťanstva“ u prominentných nacistov, vychádzajúc zo spomínaného bodu programu NSDAP o „pozitívnom kresťanstve“. Toto „pozitívne kresťanstvo“ Steigmann-Gall redukuje v podstate na oblasti radikálneho nacionalizmu a spoločných „nepriateľov“: antiliberizmu, antimarxizmu a, pochopiteľne, antisemitizmu, ktorý sa v nemeckých protestantských kruhoch prejavoval spochybňovaním židovského pôvodu Ježiša Krista a požiadavkami odstrániť z Biblie

14 KERTZER, David I. *Papež a Mussolini. Tajemství papeže Pia XI. a vzestup fašismu v Evropě*. Brno : Jota, 2017, 534 s. ISBN 978-80-7565-102-0.

15 EATWELL, ref. 11, s. 147-154.

16 WOLFF, Richard J. – HOENSCH, Jörg K. Introduction. In WOLFF – HOENSCH (eds.). *Catholics, the State, and the European Radical Right, 1919–1945*, Boulder : East European Monographs, 1987, s. XI-XII. ISBN 0-88033-126-7.

Starý zákon.¹⁷ Mimoriadne kritické ohlasy na Steigmannove-Gallove tézy boli publikované napr. v tematickom čísle časopisu *The Journal of Contemporary History*.¹⁸

Diskusie o politických náboženstvách a „revizionizme“ Steigmanna-Galla napokon podnietili prvý vážnejší pokus o rekonceptualizáciu klerikálneho fašizmu v podobe medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorej príspevky boli publikované v tematickom čísle časopisu *Totalitarian Movements and Political Religions* a neskôr vyšli aj knižne.¹⁹ Leitmotívom tejto rekonceptualizácie je analýza „hybridných foriem“ dvoch „ostentatívne antagonistických systémov viery“, tradičného náboženstva („trváčne a monotetické“) a moderného nacionalizmu („sekulárny a revolučný“).²⁰ Samostatný programový článok predstavuje štúdia Rogera Griffina, v ktorej načrtáva jednak históriu tohto do veľkej miery polemického pojmu a jednak východisko v podobe jeho jasnej konceptualizácie: opierajúc sa o rozlíšenie Emilia Gentileho medzi „spolitizovaným“ náboženstvom a „sakralizáciou politiky“ potenciálne vrcholiacou v politickom náboženstve, Griffin postuluje koncepciu „klerikálneho fašizmu“, redukovanú na nástroj pre analýzu fenoménov, keď sa predstavitelia etablovaných cirkví („klerici“) angažujú v prospech sekulárnej „revolučnej“ ideológie, nachádzajú styčné body a podobnosti, ba v krajnom prípade sa pokúšajú o syntézu či „hybridizáciu“ oboch autonómnych javov. V prvom prípade podliehajú fašistickému pátosu „obrody“ a prehliadajú jeho skutočnú, sekulárnu a revolučnú podstatu, zväčša vďaka viere, že spoločný „nepriateľ“ – materializmus, bolševizmus, Žid – je dostatočnou zárukou vratkej ideologickej rovnováhy. Griffin v tomto prípade navrhuje hovoriť o „kolúzií“, „zlievaní“ dvoch oddelených ideologických prúdov. Príklady nachádza napr. v prostredí režimov Slovenského štátu alebo „Nezávislého štátu Chorvátsko“. Druhý prípad podľa neho nastáva vtedy, keď „kolúziu“ vystrieda „identifikácia a syntéza“, „klerikálny variant fašizmu, v ktorom je vízia očisťujúcej národnej revolúcie vyjadrená zdanlivo homogenizovaným, unifikovaným kresťanským diskurzom“. Griffin túto tendenciu ilustruje na príklade tzv. nemeckých kresťanov, teda protestantov stotožňujúcich sa s nacizmom aj na teologickej rovine. Nakoniec zo svojej rekonceptualizácie pojmu klerikálny fašizmus vyvodzuje štyri závery, ktoré si výskum má osvojiť: 1. potreba definície pojmu, 2. otázka agentov – pojem nemá označovať režim ako celok, ale len jeho frakcie, resp. individuálnych aktérov a kolaborantov, 3. zdôrazňovanie sekulárneho, protikresťanského „jadra“ fašizmu, 4. medziodborový prístup.²¹

Tieto názory Griffin precizoval v ďalšej štúdií, kde sa venuje konkrétne vzťahom medzi fašizmom a katolicizmom. Fašizmus je podľa neho „radikálne nekompatibilný s katolicizmom v teologickom, soteriologickom a kozmologickom zmysle“, keďže fašizmus

17 STEIGMANN-GALL, Richard. *The Holy Reich. Nazi Conceptions of Christianity, 1919–1945*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003, 294 s. ISBN 0521603528.

18 Nazism, Christianity and Political Religion. A Debate. In *The Journal of Contemporary History*, 2007, roč. 42, č. 1. ISSN 0022-0094.

19 FELDMAN, Matthew – TURDA, Marius – GEORGESCU, Tudor (eds.). *Clerical Fascism in Interwar Europe*. London : Routledge, 2008, 264 s. ISBN 0415448247.

20 FELDMAN, Matthew, TURDA, Marius. „Clerical Fascism“ in Interwar Europe: An Introduction. In tamže, s. XIII.

21 GRIFFIN, Roger. The „Holy Storm“. „Clerical Fascism“ through the Lens of Modernism. In tamže, s. 1-15.

je sekulárny a imanentný pokus o „obrodu národa“ (vo svojich konkrétnych podobách navyše závislý od historického kontextu), zatiaľ čo katolicizmus predstavuje inštitucionalizovanú a morálne fundovanú vieru v Božieho Spasiteľa Ježiša Krista. Na druhej strane aj Griffin uznáva, že katolíkov a fašistov spájali „*spoločné hodnoty vo vzťahu k modernosti*“, oba tábory vystupovali, hoci údajne „*z radikálne odlišných dôvodov*“, proti materializmu, individualizmu, dekadencii, atomizácii, morálnej anarchii, sexuálnej emancipácii, resp. za rodinný život a patriarchát, zdôrazňovali hodnoty „*pospolitosti*“ ako všelieku proti hrozbám liberálneho kapitalizmu a komunizmu.²² A predstavitelia oboch hlásali, dodajme, antisemitizmus, v ktorom všetky tieto hrozby personifikovali.

Griffin napriek tomu nedokáže presvedčivo vysvetliť, prečo mnohí katolíci hľadali „*spásu*“ v sekulárnej ideológii fašizmu alebo dokonca nacizmu, ktorý sa niektorí z nich pokúšali obhajovať aj teologicky. Poukazovanie na rozpoltenosť ľudskej psychy či nejasné hranice medzi oboma táborami podľa mňa nestačí.²³ Pre účely historickej analýzy je nevyhnutné pokúsiť sa vytvoriť analytické pojmy či nástroje, ktoré umožnia interpretovať napätie (objekty analýzy ho nemusia vnímať) medzi zjaveným náboženstvom a jeho etikou, resp. medzi sekulárnou ideológiou.

Jednou z možností sú dve na prvý pohľad nezlučiteľné definície náboženstva: „*externá/historická*“ a „*vnútorná/ideálna*“, ktoré americká historička Doris Bergenová aplikuje na hnutie tzv. nemeckých kresťanov.²⁴ Bergenová však tieto definície chápe v širšom historickom kontexte: „*Toto napätie [medzi oboma definíciami – M. S.] sa prejavuje v celej histórii kresťanstva (a pravdepodobne všetkých utopických náboženstiev a hnutí), keďže ironické a často násilné rozpory medzi ideálmi (láska k blížnemu; sloboda, rovnosť, bratstvo; každému podľa jeho schopností, každému podľa jeho potrieb) a realitou (otrokárstvo, rasizmus, teror, etnické čistky) predstavujú každodennú skúsenosť ľudských dejín.*“²⁵ Redukovať náboženstvo na idealizmus a vieru je podľa Bergenovej nedostačujúce: „*Tradície, rituály, komunita a inštitúcie sú pre náboženskú identitu väčšiny ľudí oveľa dôležitejšie ako viera či doktrína.*“²⁶

Klerikálny fašizmus nebol iba polemickým pojmom, naopak, čoskoro sa etabloval v historických a spoločenských vedách – príznačne nielen v kontexte talianskeho, ale aj tzv. austrofašizmu, ktorý Roger Griffin zaraďuje medzi „*parafašistické*“ hnutia, pretože ich zámerom nebola „*revolučná*“ premena štátu a spoločnosti.²⁷ Americký historik Charles Gulick, ovplyvnený marxistickou definíciou fašizmu ako „*synonyma monopolného kapitalizmu*“, definoval bezprostredne po skončení druhej svetovej vojny rakúsky režim v rokoch 1934 až 1938 ako „*totalitarizmus [...] na ktorom sa, podľa klauzuly*

22 GRIFFIN, Roger. An Unholy Alliance? The Convergence Between Revealed Religion and Sacralized Politics in Inter-War Europe. In NELIS, Jan, MORELLI, Anne, PRAET, Danni (eds.). *Catholicism and Fascism in Europe 1918 – 1945*. Hildesheim : Georg Olms, 2015, s. 55-57. ISBN 3487152436.

23 GRIFFIN, ref. 21, s. 63-64.

24 BERGEN, Doris L. Nazism and Christianity: Partners and Rivals? A Response to Richard Steigmann-Gall, *The Holy Reich. Nazi Conceptions of Christianity, 1919–1945*. In *The Journal of Contemporary History*, 2007, roč. 42, č. 1, s. 28-29.

25 Tamže, s. 29.

26 Tamže.

27 GRIFFIN, ref. 21, s. 2.

v ústave, *podielala rímskokatolícka cirkev*“.²⁸ Rakúsky fašizmus podľa Gulicka nebol masovým hnutím, ale snažil sa zabrániť prieniku nemeckého nacizmu do Rakúska jeho napodobovaním – a keďže nacizmus či „veľkonemecký“ nacionalizmus bol asociovaný s protestantizmom, diktátori Dolfuss a Schuschnigg budovali „nový poriadok“ na ideovom základe pápežských encyklik.²⁹ V 70. rokoch Klaus-Jörg Siegfried odmietol v štúdiu s názvom *Klerikálny fašizmus* definovať rakúsky režim ako „polofašistický“, keďže podľa marxistických kritérií šlo o diktatúru namierenú proti robotníckej triede a jej reprezentantom za účelom „*prekonať krízové narušenie reprodukcie totality monopolného kapitálu*“ – hoci režim nemal masovú základňu.³⁰ Rakúsky historik Ernst Hanisch neskôr celkom odmietol pojem klerikálny fašizmus, ktorýrazil už ideológ sociálnej demokracie Otto Bauer, kvôli nedostatočnej teoretickej fundovanosti a socialistickú argumentáciu prevrátil naruby: silná angažovanosť katolíckej cirkvi v prospech režimu podľa Hanischa nebola momentom jeho fašizácie, ale naopak jej prekážkou.³¹

Pojem klerikálny fašizmus sa používal aj na označenie režimu HSLS počas trvania Slovenského štátu. Keď odhliadneme od pseudovedeckých polemík v duchu oficiálnej komunistickej doktríny, ktorá z hesla „klérofašizmus“ urobila doslova bojový pokrik,³² asi jediný rozsiahly pokus aplikovať tento pojem na slovenské realie predstavuje monografia Ješajahu Andreja Jelineka *The Parish Republic* (Farská republika) z roku 1976.³³ Jelinek sa neinšpiroval marxizmom, ale analyzoval ideológiu a politickú prax režimu HSLS, v ktorej zohrával politický katolicizmus dominantnú, hoci vzhľadom na vlastnú roztrieštenosť a zahraničnopolitický rámec nacistickej Novej Európy nejednoznačnú úlohu. Jelinek preto vo svojom závere rozlišuje medzi „klerikálno-fašistickými“ nárokmi a výslednou realitou: „*Zámerom bolo vybudovať istý druh teokracie v modernom totalitnom rúchu. Výsledkom však bol klerikálny autoritatívny systém, ktorý používal, s väčším alebo menším úspechom, mnohé totalitné metódy.*“³⁴ Jelinekov pokus o konceptualizáciu pojmu klerikálny fašizmus zostal na dlhú dobu ojedinelý. (Sám sa od tohto pojmu, azda pod vplyvom kritiky Wolffa a Hoenscha, neskôr dištancoval.³⁵) V uplynulých rokoch sa

28 GULICK, Charles A. *Austria from Habsburg to Hitler*. Berkeley : University of California Press, 1948, zv. 1, s. 5. ISBN 9780520042117.

29 Tamže, s. 6.

30 SIEGFRIED, Klaus-Jörg. *Klerikalfaschismus. Zur Entstehung und sozialen Funktion des Dollfussregimes in Österreich. Ein Beitrag zur Faschismusk Diskussion*. Frankfurt am Main : Lang, 1979, s. 78-79. ISBN 3820464182.

31 HANISCH, Ernst. Der politische Katholizismus als ideologischer Träger des „Austrofaschismus“. In TÁLOS, Emmerich – NEUGEBAUER, Wolfgang (eds.). *Austrofaschismus. Politik – Ökonomie – Kultur*. Wien : LIT, 2014, s. 67. ISBN 9783825877125.

32 LIPTÁK, Ľubomír. Jozef Tiso – problém slovenskej politiky a slovenskej historiografie. In BYSTRICKÝ, Valerián – FANO, Štefan (zost.). *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu. Zborník materiálov z vedeckého sympózia Časť-Papiernička, 5. – 7. mája 1992*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992, s. 18. ISBN 8090044158. Pozri napr. SIRÁCKY, Andrej. *Klérofašistická ideológia ľudáctva*. Bratislava : SAV, 1955, 143 s.

33 JELINEK, Yeshayahu. *The Parish Republic: Hlinka's Slovak People's Party 1939–1945*. Boulder : East European Monographs, 1976, 206 s. ISBN 0914710079.

34 Tamže, s. 138.

35 Pozri napr. JELINEK, Yeshayahu A. On the Condition of Women in Wartime Slovakia and Croatia. In FRUCHT, Richard (zost.). *Labyrinth of Nationalism, Complexities of Diplomacy: Essays in Honor of*

k pojmu klérofašizmu prihlásil francúzsky historik Alain Soubigou, keďže podľa neho lepšie zodpovedá charakteru režimu HSLS ako fašizmus v zmysle Griffinovho „nového konsenzu“, resp. politického náboženstva – z akej koncepcie klerikálneho fašizmu Soubigou vychádza, však zostáva nejasné.³⁶ Dozvieme sa len, že v slovenskom prípade sa podľa neho nedá hovoriť o fašistickom „vodcovi“ ani o štátostrane s masovou podporou, ba aj protižidovská politika vraj „vyplývala väčšmi z katolíckeho antijudaizmu než z rasoového antisemitizmu“.³⁷ Najnovšie sa k pojmu klerikálny fašizmus vyjadril v životopise Jozefa Tisa americký historik James Malice Ward. Tiso podľa Warda nebol „klerikálny fašista“, ale „kresťansko-národný socialista“, keďže kolísal medzi inštanciami, ktoré mali legitimizovať jeho v istých obdobiach „revolučnú“, v iných zase umiernenú ideológiu a politickú prax. Ward zdôrazňuje kresťansko-sociálne východiská Tisovho svetónázoru, ktoré však jeho príklonom k nacionalizmu získali charakter a kvality „národného socializmu“ – v zmysle, aký tomuto pojmu pripisuje Zeev Sternhell, teda ako alternatívne voči „materialistickému“ marxizmu, nie v rasistickom chápaní nemeckého nacizmu.³⁸

Zatiaľ čo na Slovensku sa po roku 1989 problematike katolicizmu a pravicového radikalizmu s výnimkou niekoľkých zborníkov o Jozefovi Tisovi zo začiatku 90. rokov venovala minimálna pozornosť (väčšmi sa zdôrazňuje moment obrany pred nacizmom³⁹), v susedných Čechách sa v uplynulých rokoch rozprúdila na túto tému živá vedecká diskusia. Predovšetkým literárny historik Martin C. Putna sa pokúsil vymedziť voči pojmu „klérofašizmus“ tým, že v súvislosti s niektorými nábožensky argumentujúcimi medzivojnovými českými intelektuálmi ako Jaroslav Durych navrhuje hovoriť o akej-si „štvrtej ceste“ medzi „bezbožnými“ princípmi liberalizmu, boľševizmu a nacizmu.⁴⁰ V niektorých špecifických prípadoch však Putna neprotestuje ani proti pojmu „katolícky fašizmus“.⁴¹

3. Katolícka „hybridizácia“ fašizmu – prípad duchovných

Súčasnú diskusiu o šírení fašizmu v medzivojnovej Európe zdôrazňujú dynamický charakter tohto procesu s otvoreným koncom. Napríklad britský historik Aristotle Kallis

Charles and Barbara Jelavich. Columbus : University of Missouri Press, 1992, s. 207-208, poz. 1. ISBN 978-0893572334.

- 36 SOUBIGOU, Alain. Le „clérico-fascisme“ slovaque fut-il religion politique? In SANDU, Traian (ed.). *Vers un profil convergent des fascismes? „Nouveau consensus“ et religion politique en Europe centrale.* Paris : L'Harmattan, 2010, s. 75-80. ISBN 978-2-296-13098-2.
- 37 Tamže, s. 79.
- 38 WARD, James M. *Priest, Politician, Collaborator: Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia.* Ithaca : Cornell University Press, 2013, s. 289. ISBN 978-0801449888.
- 39 SLEPČAN, Peter – LETZ, Róbert. *Križom k svetlu. Život a dielo biskupa Michala Buzalku.* Trnava : Dobrá kniha, 2011. ISBN 978-80-7141-731-6.
- 40 PUTNA, Martin C. Svatý Václave, vyžeň fašisty! A pokračování o tom, jak je (zase) nevyhnal. In BŮTORA, Martin – MESEŽNIKOVĚ, Grigorij – BŮTOROVÁ, Zora – KOLLÁR, Miroslav (zost.). *Odkiaľ a kam. 20 rokov samostatnosti.* Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, Kalligram, 2013, s. 81-88. ISBN 978-80-89345-42-7. Pozri aj ŠEBEK, Jaroslav. *Za Boha, národ, porádek.* Praha : Academia, Historický ústav AVČR, 2016, 464 s. ISBN 978-80-200-2576-0.
- 41 PUTNA, Martin C. Searching for a “Fourth Path”: Czech Catholicism between Liberalism, Communism, and Nazism. In BERGLUND, Bruce R. – PORTER-SZŰCS, Brian (zost.). *Christianity and Modernity in Eastern Europe.* Budapest : CEU Press, 2010, s. 89. ISBN 978-963-9776-65-4.

navrhne namiesto statických klasifikácií v štýle „fašizmus – autoritárske režimy – radikálna pravica“ upriamiť pozornosť na „fašistický efekt“, ktorý ovplyvňoval všetky antiliberálne a antisocialistické hnutia a režimy, ktoré si v menšej alebo väčšej miere osvojovali fašistické prvky a fašistický štýl či už šlo o vodcovský princíp zavádzanie korporatívnych štruktúr, alebo budovanie teroristického aparátu na potieranie politických „nepriateľov“.42 V Rakúsku sa ujal model fašizácie „zhora“, keď sa tradičné elity – s odobrením cirkevnej hierarchie a na troskách Kresťansko-sociálnej strany – rozhodli eliminovať radikálny nacizmus koalíciou s jeho umiernenjším fašistickým konkurentom, polovojenským zoskupením Heimwehr.43 Na Slovensku sa presadil iný model, keď sa v rámci klerikálno-konzervatívnej HSLS etablovali frakcie, ktoré jednoznačne podliehali fašizácii v zmysle „fašistického efektu“ – predovšetkým rodobranci a neskôr čiastočne nástupisti. Hľadanie rovnováhy medzi „umiernenými“ klerikálmi a „radikálmi“ z polovojenskej Hlinkovej gardy potom vytváralo dynamiku politického režimu takmer po celé trvanie vojnovjej Slovenskej republiky.44

Zohľadňujúc Kallisov „fašistický efekt“ a požiadavky Rogera Griffina je výskum fašizácie v náboženskom kontexte, resp. hybridných a synkretických javov ako „klerikálny fašizmus“ potrebné zameriavať v prvom rade na „klerikov“, čiže duchovných, prípadne teológov a katolíckych intelektuálov. Nesmieme sa však obmedziť na publicistiku a intelektuálne fóra, ale musíme brať do úvahy aj sféry, kde sa diskurz a ideológia uvádzajú do praxe. Výsledkom má byť analýza myslenia a praktík konkrétnych ľudí, podľa možnosti nielen exponovaných predstaviteľov mocenských elit. Ak chceme pochopiť, ako náboženstvo dokázalo koexistovať s fašistickými princípmi, musíme – reagujúc na podnety amerického historika Briana Portera-Szűcsa, ktorý hlása potrebu nových hermeneutických a antropologických prístupov k výskumu náboženských dejín – rekonštruovať odraz propagandy, oficiálnych deklarácií či programových textov na myslenie a každodenný život konkrétnych ľudí.45 Špecifický prípad tu predstavujú katolícki duchovní.

Americký historik Kevin Spicer publikoval pred niekoľkými rokmi monografiu *Hitler's Priests* (Hitlerovi kňazi), kde sa zaoberá pôsobením predstaviteľov nemeckého katolíckeho kléru, ktorí aktívne podporovali Hitlera, ba v niektorých prípadoch šíрили ideológiu nacizmu, ale napriek tomu zväčša nerezignovali na svoju katolícku identitu.46 Spicerove výskumy rozšíril a systematizoval v nedávno publikovanej dizertácii o hnedých kňazoch nemecký historik Thomas Forstner. Vychádzajúc z typológie Olafa Blaschkeho vo vzťahu ku kolaborácii medzi katolicizmom a nacizmom v Nemecku Forstner rozlišuje dva druhy postojov tzv. hnedých kňazov k Hitlerovmu režimu: 1. snaha o konsenzus a lojalita, 2. aktívna kolaborácia. Prvá skupina súhlasila s dôležitými prvkami na

42 KALLIS, Aristotle. The „Fascist Effect“: On the Dynamics of Political Hybridization in Inter-War Europe. In PINTO, António Costa – KALLIS, Aristotle (zost.). *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2014), s. 13-41. ISBN 978-1-137-38440-9.

43 BOTZ, Gerhard. The Coming of the Dollfuss-Schuschnigg Regime and the Stages of its Development. In tamže, s. 121-153.

44 WARD, ref. 38.

45 PORTER-SZŰCS, Brian. Introduction. In BERGLUND – PORTER-SZŰCS, ref. 41, s. 18-20.

46 SPICER, Kevin. *Hitler's Priests: Catholic Clergy and National Socialism*. DeKalb : Northern Illinois University Press, 2008, 369 s. ISBN 978-1612540559.

cistickej doktríny, ale nestotožňovala sa s ňou ako s celkom. Motívmi snahy o konsenzus a prejavov lojality boli spravidla nacionalizmus, sociálne cítenie, antikomunizmus a antisemitizmus. Cirkevná vrchnosť tieto politické prejavy do veľkej miery tolerovala a ani sami títo kňazi nemali záujem vystúpiť z cirkvi. Vzhľadom na tieto skutočnosti nevieme, o akú veľkú skupinu šlo – je možné, že dosť veľkú. Aktívni kolaboranti predstavovali, naopak, len veľmi malú skupinu, v celej oblasti Tretej ríše ich počet nepresahoval 150. Forstner ich delí na dve podskupiny: časť kolaborantov mala „*ťažkosti s celibátom*“, šlo teda o oportunistov; zvyšok boli radikálni nacionalisti.⁴⁷

Pokiaľ ide o slovenských klerikov, podrobné výskumy nie sú – s výnimkou Jozefa Tisa – k dispozícii. Orientačné body poskytujú len publikácie filozofa Teodora Münza o nacionalizme u katolíckych teológov,⁴⁸ resp. kratšie štúdie o tzv. slovenskom národnom socializme.⁴⁹ Na základe nich sa dajú predbežne rozlíšiť dva typy postojov: zdôrazňovanie autochtónneho, katolícko-slovenského nacionalizmu (analogicky k Hitlerovmu heslu, že nacizmus nie je na vývoz) a viac či menej úprimné preberanie nemeckého vzoru („slovenský národný socializmus“). Čo z toho motivovalo niektorých slovenských kňazov, aby „zhnedli“?

Francúzsky historik Zeev Sternhell definuje „národný/nacionalistický socializmus“ (nie *national*, ale *nationalist socialism*) ako alternatívu liberálneho prísľubu „šťastia“ a blahobytu pre jednotlivca i marxistického triedneho boja. Šlo pôvodne o ideológiu odpadlíkov od marxizmu, ktorí zdôrazňovali – podobne ako katolícka i protestantská sociálna náuka – kolektivismus a solidarizmus, avšak už nie spoločnosti rozdelené do stavov, ale národa či „rasy“ živiacich sa produktívnou, zväčša poľnohospodárskou prácou a ohrozovaných neproduktívnym, medzinárodným finančno-kapitalistickým vykorisťovaním. Marxistický triedny boj podľa národných socialistov triešti národnú pospolitosť a oberá ju o energiu potrebnú v sociálno-darvinistickom boji národov o prežité tým, že nerozlišuje medzi produktívnym a neproduktívnym kapitalizmom. Stelesnenie neproduktívneho kapitalizmu ako aj internacionálneho marxizmu národní socialisti – opäť podobne ako kresťanskí antisemiti – spravidla nachádzali v Židoch.⁵⁰

Kategória „národného socializmu“ by preto mohla byť jedným z vhodných nástrojov pre analýzu hybridizácie katolíckeho a fašistického diskurzu v podmienkach Slovenského štátu.⁵¹ Mohla by poskytnúť odpoveď na niektoré zásadné otázky, napr. do akej miery a v akom diskurzívnom rámci sa slovenskí katolícki teológovia a intelektuáli inšpirovali nemeckými kolegami, ktorí na jednej strane odsudzovali hitlerovský rasizmus ako „no-

47 FORSTNER, Thomas. Braune Priester – Katholische Geistliche im Spannungsfeld von Katholizismus und Nationalsozialismus. In GAILUS, Manfred (zost.). *Täter und Komplizen in Theologie und Kirche 1933–1945*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2015, s. 113-139. ISBN 978-3-8353-1649-2.

48 MÜNZ, Teodor. Národná otázka u teológov za Slovenského štátu. In *Filozofia*, 1992, roč. 47, č. 1, s. 21-29. ISSN 0046-385X.

49 PEKÁR, Martin. Štátna ideológia a jej vplyv na charakter režimu. In FIAMOVÁ, Martina – HLAVINKA, Ján – SCHVARC, Michal a kol. *Slovenský štát 1939 – 1945. Predstavy a realita*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 137-152. ISBN 978-80-89396-32-0.

50 STERNHELL, Zeev. *Neither Right Nor Left: Fascist Ideology in France*. Princeton : Princeton University Press, 1995, 416 s. ISBN 9780691006291.

51 V súvislosti s Tisom pozri WARD, ref. 38, s. 289.

vopohantsvo“, no na druhej strane čoraz väčšími preberali jazyk rasistického antisemitizmu.⁵²

Prípád bratislavského kanonika a mestského farára Karola Körpera (1894 – 1969) ukazuje, ako sa pod vplyvom katolíckej sociálnej náuky a národného socializmu v Sternhellowom chápaní v špecifických podmienkach krízy liberálnej demokracie na konci 30. a začiatku 40. rokov 20. storočia vytvára podhubie klérofašizmu. Körper bol jedným zo spoločensky najaktívnejších predstaviteľov kléru na medzivojnovom Slovensku – jeho aktivity siahajú od organizovania laikov v rámci tzv. Katolíckej akcie až po abstinentské a tramské hnutie. Angažoval sa aj politicky, keď už v 20. rokoch vstúpil nielen do Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ale stal sa aj členom radikálnej Rodobraný. Keď Alexander Mach v roku 1936 založil druhý denník HSĽS s názvom *Slovenská pravda*, Karol Körper sa stal jeho hlavným komentátorom. Do konca roku 1939 napísal okolo 1000 úvodníkov s cirkevnou a národnou tematikou, kde v duchu autonomizmu kritizoval pražskú vládu. V zahraničnopolitických komentároch sa zaoberal najmä hrozbou boľševizmu, ktorý so železnou pravidlosťou odhaľoval ako dielo „Židov“. Nacizmus spočiatku kritizoval v duchu pápežských encyklik ako pohanský kult krvi, po vyhlásení Slovenského štátu v marci 1939 však začal otvorene ospevovať Hitlera a wehrmacht ako garantov národnej existencie Slovákov. Ako hlavný katolícky duchovný správca Hlinkovej gardy vystupoval s jej odznakmi na verejných zhromaždeniach a rečnil v duchu jej ideológie v rozhlase. Potom, ako ho noviny *Gardista* obvinili z korupcie, sa síce úradu vzdal a prešiel na pozície umierneného Tisovho krídla, v novinách *Slovák* a pri verejných vystúpeniach – bol poslancom Slovenského snemu za okres Ilava – však oslavoval „vodcu“ a vládu jednej strany, apeloval na slovenské obyvateľstvo, aby prinášalo obeť a až do roku 1943 oslavoval vojnu ako formu duchovnej „očisty“.⁵³

Kým Karol Körper sa po počiatočnom radikalizovaní miernil, jeho kolega Viliam Ries (1906 – 1989) prešiel otvorene na pozície nacizmu a zotrval na nich až do konca. Ries študoval teológiu v rakúskom Innsbrucku a po vysvätení pôsobil ako farár v okolí Banskej Štiavnice. V medzivojnovom období sa spočiatku politicky neexponoval, namiesto toho písal básne, ktoré pod pseudonymom Ivan Javor uverejňoval v orgánoch HSĽS a katolíckych kultúrnych periodikách. To sa zmenilo v druhej polovici 30. rokov, keď sa stal členom mestského zastupiteľstva v Banskej Štiavnici za HSĽS a redaktorom jej týždenníka *Štiavničan*. Riesova aktivita je príkladom toho, ako sa v slovenskom kontexte naplňal zmyslom pojem „slovenský národný socializmus“. Roku 1940 sa v *Štiavničanovi* čoraz častejšie objavovali články kritizujúce sociálnu politiku vlády, resp. požadujúce sociálnu spravodlivosť zvlášť pre miestnych baníkov. Ries, v tom čase farár a súčasne veliteľ Hlinkovej gardy vo Svätom Antole, nakoniec poštvá baníkov proti úradom, za čo bol pozbavený redaktorstva v *Štiavničanovi*. Hoci stratil pozíciu redaktora, medzi robotníkmi neprestal agitovať, pokiaľ ho cirkevná vrchnosť nepreložila a ne-

52 CONNELLY, John. *From Enemy to Brother: The Revolution in Catholic Teaching on the Jews, 1933–1965*. Berlin : DeGruyter, 2012, 384 s. ISBN 978-0674057821.

53 Údaje o Karolovi Körperovi i Viliamovi Riesovi pochádzajú z rozličných zdrojov. Obaja boli predmetom výskumu v rámci môjho projektu *Cirkev, národ a tí druhí*, financovaného Fondom na podporu umenia pri Ministerstve kultúry SR.

skôr nesuspendovala. Roku 1942 nakoniec odišiel do Bratislavy, kde sa stal redaktorom nového časopisu *Náš boj*, ktorý vydával gardistický radikál Otomar Kubala v súčinnosti s nemeckými orgánmi. *Náš boj* sa za redakcie Viliama Riesa vyvinul na jednoznačne najradikálnejšie pronacistické fórum v slovenskom jazyku, v ktorom sa šíril rasistický antisemitizmus a oslavoval Hitler a nacizmus. Ries napokon urobil kariéru aj v rámci Hlinkovej gardy: ešte na jar roku 1945 bol vymenovaný za kapitána a zástupcu jej propagandistického oddelenia. Následne bol evakuovaný do americkej okupačnej zóny v Rakúsku, odkiaľ ho vydali naspäť do Československa. Ludový súd v Bratislave ho odsúdil na 15 rokov väzenia za zradu republiky, z ktorých si 10 odsedel v Leopoldove – spolu s Karolom Körperom, ktorý sa však dostal na slobodu skôr.

Postoje a aktivity Karola Körpera, resp. Viliama Riesa zodpovedajú škále a typológii kolaborujúcich kňazov, ako ju načrtnol nemecký historik Thomas Forstner, teda úsilie o konsenzus a lojalita, resp. otvorené kolaborantstvo. Sú navyše dôkazom, že tieto fenomény sa neobmedzovali len na oblasť pod priamou kontrolou nacistov, ale šlo o rozšírenejší jav zahrňujúci ich satelity v Novej Európe. Okrem toho potvrdzujú adekvátnosť a opodstatnenosť výskumu na rovine každodennosti, keďže problematika kolaborácie sa netýkala iba najvyšších predstaviteľov štátu ako Jozef Tiso či niektorých vysokých cirkevných hodnostárov. Tento prístup napokon vrhá nové svetlo na problematiku politizovania náboženstva, ktoré sa neobmedzovalo na rozvinutú fašistickú modernosť,⁵⁴ naopak, neobišlo ani tradičné spoločnosti, akou bola slovenská. Ak má pojem klérofašizmus nejakú výpovednú hodnotu, potom spočíva práve v tejto skutočnosti.

„KLERIKALFASCHISMUS“?

DER KATHOLIZISMUS UND DIE RADIKALE RECHTE
IM ZENTRALEUROPÄISCHEN KONTEXT (1918–1945)

MILOSLAV SZABÓ

Die Studie beschäftigt sich mit dem umstrittenen Begriff des sogenannten „Klerikalfaschismus“. Zu diesem Zweck werden die in den vergangenen Jahrzehnten intensiv diskutierten Ansätze der Totalitarismusforschung, insbesondere die Theorien der „politischen Religionen“ beziehungsweise der Politisierung von Religion, zusammengefasst. Dabei werden die Ergebnisse der neueren Forschung berücksichtigt, die weniger die vermeintlichen politischen Religionen der totalitären Bewegungen und Regime wie Faschismus, Nationalsozialismus oder Stalinismus, vielmehr die verschiedenen Synthesen und „Hybridisierungen“ (Roger Griffin) zwischen überlieferten Religionen und säkularen Ideologien in den Blick nimmt. Ausgehend von dieser Forschungstendenz wird eine Neuinterpretation des häufig in polemischer Absicht verwendeten Begriffs Klerikalfaschismus unternommen.

Die neuere Forschung untersucht diese Zusammenhänge bevorzugt auf der Ebene der individuellen Kleriker. Neben der Politisierung der protestantischen Theologie in NS-Deutschland rü-

54 GRIFFIN, Roger. *Modernismus a fašismus. Pocit začátku za Mussoliniho a Hitlera*. Praha : Karolinum, 2015, 600 s. ISBN 978-80-246-3231-5.

cken zunehmend auch katholische Priester in den Blickpunkt, wie die Untersuchungen von Kevin Spicer und anderen beweisen. Dabei erweist sich insbesondere die Typologie Thomas Forstners als hilfreich, mit deren Hilfe sich der Grad der Politisierung von Religion auch qualitativ bestimmen lässt. Die Skala reicht von Loyalität bis zur aktiven Kollaboration der katholischen Geistlichen mit dem NS-Regime. Diese Typologie wird abschließend für die Untersuchung der Politisierung von Religion unter den Bedingungen des autoritären/faschistischen Regimes des Slowakischen Staates (1939-1945) fruchtbar gemacht. Am Beispiel von zwei slowakischen katholischen Priestern, Karol Körper und Viliam Ries, wird die Einstellung zum Regime von Hlinkas Slowakischer Volkspartei beziehungsweise zu NS-Deutschland skizziert, die in Zukunft genauer erforscht werden muss.

Mgr. Miloslav Szabó, PhD.
Historický ústav SAV
P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19
e-mail: histszam@savba.sk